

איסור הנאה בשור הנסקל

א. מקור האיסור

בפרשת משפטים מתארת התורה את דינו של שור שהמית אדם כעונש סקילה:

וְכִי־יִצַח שׁוֹר אֶת־אִישׁ אוֹ אֶת־אִשָּׁה וְנָמַת סָקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת־בְּשָׂרוֹ וְבָעַל הַשׁוֹר
נָקִי. (שמות כ"א, כח)

מפשט הפסוק עולה שיש איסור לאכול את בשר השור הנסקל, ולהלכה ישנו גם איסור הנאה משור זה. הגמרא בפרק הרביעי בבבא קמא דנה במקור איסור ההנאה ואיסור האכילה וביחס ביניהם.¹

הגמרא מביאה ברייתא הלומדת את איסור האכילה בשור הנסקל גם אם נשחט קודם סקילתו, מכך שהתורה הייתה צריכה לחדש ש"לא יאכל את בשרו" למרות שידוע לנו שהשור אסור באכילה מצד היותו נבלה אם נסקל ולא נשחט כדין?²

ת"ר: ממשמע שנאמר 'סקל יסקל השור', איני יודע שנבילה היא ונבילה אסורה באכילה? מה ת"ל 'לא יאכל את בשרו'? מגיד לך הכתוב, שאם שחטו לאחר שנגמר דינו – אסור באכילה. אין לי אלא באכילה, בהנאה מניין? ת"ל: 'ובעל השור נקי'. מאי משמע? שמעון בן זומא אומר: כאדם שאומר לחבירו 'יצא איש פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום'. (בבא קמא מא.)

הברייתא מביאה את שני חלקי הפסוק כשני מקורות נפרדים לאיסור האכילה ואיסור ההנאה בשור הנסקל: את איסור האכילה לומדים מ"לא יאכל את בשרו" בעוד איסור ההנאה נלמד מ"בעל השור נקי".

הגמרא התקשתה בשאלה מניין לברייתא שהייתור של "לא יאכל" הוא למקרה שהבהמה נשחטה. יתכן שבמקרה כזה הבהמה אכן מותרת באכילה ובהנאה, ואילו מהמילים "לא

¹ סוגיה מקבילה לכך ניתן למצוא בפרק השני בקידושין (נו:).

² עיין בפירושו של שד"ל (שמות כ"א, כח) על הפסוק שמסביר שהתורה ציינה במיוחד את איסור האכילה משור הנסקל משום שבמדבר היה מותר לאכול בשר בהמה שננחרה, כשיטת ר' עקיבא (חולין יז).

יאכל" יש ללמוד את איסור ההנאה אם השור לא נשחט אלא נסקל. זאת בהתאם לשיטתו של ר' אבהו הלומד את כל איסורי ההנאה מלשון "אכילה":

וממאי ד'לא יאכל את בשרו' להיכא דשחטו אחר שנגמר דינו שאסור באכילה? אימא: דהיכא דשחטו לאחר שנגמר דינו שרי באכילה הוא, והאי 'לא יאכל את בשרו', להיכא דסקליה מסקל דאסור בהנאה הוא! כדר' אבהו, דאמר רבי אבהו אמר ר' אלעזר: כל מקום שנאמר לא יאכל לא תאכל לא תאכלו, אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע, עד שיפרט לך הכתוב כדרך שפרט לך בבבילה...

הגמרא בתירוצה הראשון מסבירה שלא ניתן ללמוד מלשון "אכילה" איסור הנאה במקרה זה כפי שלומד ר' אבהו בכל התורה כולה. זאת, מכיוון שאיסור אכילה עצמו אינו נלמד מהמילים "לא יאכל" אלא מעצם היות השור נבלה. במקרה כזה, שבו איסור אכילה עצמו אינו נלמד מלשון "אכילה" יש ללמוד את איסור האכילה ואיסור הנאה בשור הנסקל ממקורות שונים:

הני מילי היכא דנפיק ליה איסור אכילה ואיסור הנאה מקרא מ'לא יאכל', אבל הכא דאיסור אכילה מ'סקל יסקל' נפקא, אי סלקא דעתך האי 'לא יאכל את בשרו' איסור הנאה הוא, נכתוב רחמנא 'לא יהנה'.

אלא, שמתירוצה השני של הגמרא משתמע – בניגוד לפשט דברי הברייתא – שלשיטת ר' אבהו איסור ההנאה ואיסור האכילה מבשר שור הנסקל אכן נובעים שניהם מאותו המקור,³ מ"לא יאכל את בשרו":

אי נמי 'לא יאכל', 'את בשרו' למה לי? דאף על גב דעבדיה כעין בשר, דשחטיה – אסור... והשתא דנפקא ליה איסור אכילה ואיסור הנאה מ'לא יאכל את בשרו', 'בעל השור נקי' למה לי? להנאת עורו, דסלקא דעתך אמינא בשרו הוא דאסור בהנאה, אבל עורו נשתרי בהנאה, קמשמע לן 'בעל השור נקי'...

גם במכילתא דרשב"י ניתן למצוא את שתי הדעות האלו:

'ולא יאכל את בשרו', אפילו לכלבים, הרי זה בא לאוסרו בהנאה. 'ובעל השור נקי' בן עזאי אומר נקי מדמו שלו כולו, כאדם שאומר 'יצא איש פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהן הנאה'. (שמות כ"א, כח)

³ עיין בריטב"א (קידושין נו: ד"ה והשתא) ובתוס' רא"ש (שם ד"ה האי) המנסים ליישב את תחילת הגמרא עם סופה, ועיין בדברי רש"י שהביא הריטב"א המסביר שאכן ישנה מחלוקת בין הברייתא לדברי הגמרא בתירוצו זה.

ניתן לראות שהדעה הראשונה לומדת את איסור ההנאה מ"לא יאכל את בשרו", ואילו הדעה השנייה לומדת את איסור ההנאה מ"ובעל השור נקי".

במכילתא דר' ישמעאל מובאת דעה נוספת שכלל אינה לומדת את איסור ההנאה מפרשת 'שור הנסקל', אלא בקל וחומר מעגלה ערופה או מפרים הנשרפים:

'סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו', למה נאמר? ממשמע שנאמר 'סקול יסקל השור' איני יודע שבשרו אסור באכילה, מה תלמוד לומר 'לא יאכל את בשרו'? אלא שור שיוצא ל'סקל וקדמו בעלים ושחטוהו, בשרו אסור באכילה, לכך נאמר 'לא יאכל את בשרו'; אין לי אלא באכילה, מניין שאף בהנאה אסור? אמרת קל וחומר, ומה עגלה ערופה שהיא מכפרת על שפיכות דמים, הרי היא אסורה בהנאה, שור הנסקל שהוא שופך דמים, אינו דין שיהא אסור בהנאה... רבי אומר, מה פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים שהן באין לכפרה לעולם אסורין בהנאה, שור הנסקל שאינו בא לכפרה לעולם, אינו דין שיהא אסור בהנאה. (מסכתא דנזיקין, י')

מקורות אלו מעלים את השאלה מהו היחס בין איסור האכילה לאיסור ההנאה בשור הנסקל. האם מדובר בשני איסורים נפרדים או באיסור אחד בעל שני מרכיבים הקשורים זה בזה? ואם אכן מדובר באיסור אחד בעל שני מרכיבים, איזה מהם הוא המרכיב המרכזי? כבר בדברי הרמב"ם ניתן לראות מתח מסוים בענין זה, שהרי בספר המצוות הוא מגדיר את האיסור כ'איסור אכילה':⁴

והמצוה הקפ"ח היא שהזהירנו **מאכול בשר שור הנסקל** ואפילו נשחט קודם שנסקל, שהוא מעת שנגמר דינו נאסרה אכילתו ואף על פי שנשחט שחיטה כשירה. (לא תעשה קפ"ח)

בעוד שבמניין המצוות שבהקדמה להלכות מאכלות אסורות מגדיר הרמב"ם את האיסור כ'איסור הנאה':

שלא ליהנות בשור הנסקל.

כדי להבין לעומק את היחס בין איסור אכילה לאיסור הנאה בשור הנסקל, יש לבחון את הנושא בצורה רחבה יותר, ביחס לאיסורי הנאה נוספים. עיון מיוחד נדרש בהקשר זה בנוגע לעמדת הרמב"ם שביחס לאיסורי הנאה מסוימים כתב שהאיסור הוא איסור "לאכול", ואילו איסורי הנאה אחרים הגדיר כאיסור "ליהנות", וכפי שהתקשה הצ"ח:

⁴ וכך גם מונה החינוך (נ"ב) איסור זה כאיסור אכילה.

ויותר מזה אני תמה בתחלת הלכות מאכלות אסורות בהקדימו מנין הלאוין שבהם, בסי' י"ד כתב שלא ליהנות בשור הנסקל, ובסי' כ"ה שלא לאכול ערלה, ובסי' כ"ו שלא לאכול כלאי הכרם. והדבר צריך תלמוד למה בשור הנסקל כתב שלא ליהנות ולמה בערלה וכלאי הכרם כתב שלא לאכול, והרי גם אלו אסורין בהנאה מן התורה... (פסחים כד: ד"ה אלא)

ב. איסור אכילה ואיסור הנאה בכל התורה כולה

כדי להבין את דברי הרמב"ם, נעיין בדברי ר' אבהו המובאים בסוגייתנו. לדעתו כאשר התורה נוקטת באיסורים לשון "אכילה", היא אוסרת גם את ההנאה אם לא מפורש אחרת. בנקודה זו נחלקו האמוראים בסוגיה בפסחים:

אמר חזקיה: מנין לחמץ בפסח שאסור בהנאה? שנאמר 'לא יאכל חמץ' – לא יהא בו היתר אכילה. טעמא דכתב רחמנא 'לא יאכל חמץ', הא לא כתב לא יאכל הוה אמינא איסור אכילה משמע, איסור הנאה לא משמע. ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: כל מקום שנאמר לא יאכל לא תאכל לא תאכלו – אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע עד שיפרט לך הכתוב כדרך שפרט לך בנבילה... (פסחים כא:)

נחלקו הראשונים כיצד להבין את שיטת ר' אבהו. הר"ן הדגיש שר' אבהו לא סובר שהביטוי "אכילה" כולל בתוכו גם את איסור ההנאה, אלא שפרשת נבלה מלמדת אותנו שלשון "אכילה" אוסרת בשני איסורים שונים ונפרדים – באכילה ובהנאה:

אבל רבי אבהו דינא הוא דיליף מנבלה ולא ממשמעותא דלישנא... וה"ק ר' אבהו ודאי 'לא תאכל' אכילה משמע ולא הנאה, ומיהו מדשרי רחמנא הנאה בנבלה ולא אצטריך, לגלויי אתא דכל לאוי דכותה מתסרי נמי בהנאה אף על פי שאינו בכלל לשון אכילה, ודאמרי' בסמוך מדאצטריך רחמנא למשרי נבלה הכי קאמרי דשריותא דנבלה בהנאה. לגופה לא אצטריך אלא לגלויי אשאר איסורי לאוי דכותה דמתסרי נמי בהנאה. (חידושי הר"ן פסחים כא:)

נראה מדבריו שגם ר' אבהו, הלומד את איסור ההנאה מהמילה "אכילה", נוקט שבכל זאת שמדובר בשני איסורים שונים.

לעומתו, הרמב"ם הבין שר' אבהו קושר בין האיסורים ורואה בהם איסור אחד בעל שני מרכיבים הנובעים מיסוד זהה. ר' אבהו מלמד אותנו שכאשר התורה אומרת "לא תאכל" היא מתכוונת לאיסור רחב שכולל הנאה ואכילה, כאשר לשון "אכילה" משמשת רק כרמז לאיסור הנאה כולל יותר, שהרי אכילה היא סוג של הנאה:

שהאכילה מין ממיני ההנאה. ואמרו ית' בדבר שהוא לא ייאכל אמנם הוא דמיון מדמיוני ההנאה. והכוונה שהוא לא יהנה בו לא באכילה ולא בזולתו. והוא אמרם ע"ה (פסחים כא:): כל מקום שנאמר לא תאכל לא תאכלו לא יאכל אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע עד שיפרט לך הכתוב כדרך שפרט בנבלה.

(ספר המצוות, לא תעשה קפ"ז)

גם בפירוש המשניות אומר הרמב"ם שישוד איסור אכילה והנאה במקרים בהם נאמר "לא יאכל" זהה, כך שמדובר בעצם באיסור אחד. מטעם זה אין איסור הנאה נחשב כ'איסור מוסיף' לענין "אין איסור חל על איסור":

נקודה נפלאה נעיר עליה, לפי שהיא מפתח לענינים אחרים נוסף למה שיש בה מדיוק העיון, והיא מן הידוע שבשר בחלב אסור בהנאה, והחלב דרך משל מותר בהנאה, ואם בשל החלב בחלב מה טעם לא יחול אסור בשר בחלב על אסור חלב... והתשובה לכך שבשר בחלב לא נאסר בהנאה אלא מחמת שאסר הכתוב אכילתו, לפי הכלל שבארנו שכל שנאסר באכילה נאסר ליהנות בו עד שיפרוט לך הכתוב, ואין בו פסוק האוסר אכילתו ופסוק האוסר ליהנות בו, אלא שני הדברים יחד הם אסור בשר בחלב.

(כריתות ג', ד)

לאור דברי הרמב"ם יש להתלבט מהו עיקר הלאו ומהי ההרחבה שלו. ניתן להבין שכאשר התורה אומרת "לא תאכל" כוונתה בעצם לאיסור הנאה, ואכילה היא רק דוגמה להנאה. לחלופין יתכן שכאשר התורה אומרת "לא תאכל" היא מתכוונת לאיסור "אכילה"⁵, אלא שכל הנאה היא סוג מסוים של אכילה ושימוש בחפץ.⁶

מדבריו בהלכות עולה שעיקר הלאו במקרים כאלו הוא **האכילה**, ולכן לוקים מהתורה על איסורי הנאה רק באכילה ולא בכל הנאה:⁷

⁵ כך עולה מפירוש רש"י על הסוגיה בפסחים (כא: ד"ה לא יאכל): "מדקרינא לא יאכל – משמע לא יהא בו היתר המביא לידי שום אכילה, וסתם הנאות לידי אכילה הם באות, שלוקח בדמים דבר מאכל".

⁶ יש להעיר שדברי הרמב"ם בפירוש המשניות מסתברים יותר אם איסור האכילה הוא המרכיב המרכזי של האיסור. לכן, איסור ההנאה אינו נחשב איסור מוסיף על גבי איסור האכילה שקיים כבר, אלא אך ורק הרחבה שלו. אם איסור ההנאה הוא האיסור המרכזי מסתבר לומר שהוא היה נחשב לאיסור מוסיף על איסור האכילה הקיים, אך אין זה מוכרח.

⁷ כך הסביר הגר"ד סולובייצ'יק (רשימות שיעורים בבא קמא קא. ד"ה בא"ד ור"ת, אות ב), אך עיין במגיד משנה (מאכלות אסורות ח', טז) שמסביר באופן אחר מדוע אינו לוקה על הנאה.

כל מאכל שהוא אסור בהנאה, אם נהנה ולא אכל כגון שמכר או נתן לעכו"ם או לכלבים, אינו לוקה ומכין אותו מכת מרדות.⁸ (מאכלות אסורות ח', טז)

אלא שגם לדעת הרמב"ם לא כל איסורי הנאה מהווים בעצם איסור אכילה מורחב. ישנו סוג נוסף של איסורי הנאה, שאינם נלמדים מאיסור האכילה כפי שדרש ר' אבהו אלא נובעים ממקור אחר, כפי שניתן לראות מדבריו בספר המצוות בענין איסור עבודה זרה:

והמצוה הכ"ה היא שהזהירנו מחבר דבר מעבודה זרה אל ממוננו, אבל נרחק ממנה ומבתייה ומכל מה שייחוס אליה, והוא אמרו יתעלה (ר"פ עקב) 'ולא תביא תועבה אל ביתך'. ומי שנהנה בדבר ממנה חייב מלקות. (לא תעשה כ"ה)

כלומר, לפי הרמב"ם איסור ההנאה מעבודה זרה אינו איסור על השימוש בחפץ, אלא איסור על הקרבה לחפץ. כל שימוש בחפץ וכל הנאה ממנו מקרבים את האדם לעבודה זרה. לפי הרמב"ם קרבה זו עצמה אסורה, זאת בניגוד לאיסורי הנאה הנלמדים מאיסור האכילה לשיטת ר' אבהו, בהם השימוש והצריכה הם מרכז האיסור.

השוני שבין שני הסוגים של איסור ההנאה בא לידי ביטוי גם במעשה המוביל לעונש: כפי שראינו, באיסורי ההנאה הנלמדים לר' אבהו מאיסור האכילה לוקים רק על מעשה אכילה. מאידך, לגבי עבודה זרה פוסק הרמב"ם שכל הנאה ממנה גוררת עונש מלקות ולא רק האכילה:⁹

עבודת כוכבים ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה שנאמר 'ולא תביא תועבה אל ביתך' וכל הנהנה באחד מכל אלו לוקה שתיים, אחת משום 'ולא תביא', ואחת משום 'ולא ידבק בידך מאומה מן החרים'. (עבודה זרה ז', ב)

וכך גם העיר המנחת חינוך:

⁸ עיין במשנה למלך (מעילה א', ג) ובערוך השולחן העתיד (קדשים קס"ו, יב-יג) שתמהים מדוע אם כן לוקים במעילה גם על ההנאה ולא רק על האכילה, שהרי הרמב"ם (לא תעשה קמ"ו) למד את איסור מעילה מהפסוק "לא תוכל לאכול בשעריך" (דברים י"ב, יז). הם מסבירים שגדרי איסור מעילה במזיד נלמדים מדיני המעילה בשגגה, שם ישנו חיוב בתשלומים וקרבו, ולא מגדרי איסור האכילה. מכיוון שכך, לא מדובר באיסור הנאה מהסוג בו אנו דנים (ע"ש בדבריהם). נראה שדבריהם מושתתים על כך שאיסור מעילה אינו איסור הנאה רגיל, אלא יסודו ב"גזל ההקדש", יעוין בתוס' (כתובות ל: ד"ה זר) ובחידושי ר' חיים הלוי (מעילה ח', א).

⁹ אך עיין בהלכות מאכלות אסורות (י"א, א) שם משמע שביין נסך דווקא השותה לוקה, אולם עיין בלחם משנה על אתר: "ומ"ש רבינו והשותה אסור, נראה ה"ה הנהנה כמ"ש בפרק ז' מהלכות ע"ז וסמך כאן על מ"ש שם".

ובר"מ פ"ז דעכור"ם דאפי' נהנה בלא אכילה לוקין שנים אף שדעת הר"מ דעל הנאה בלא אכילה אין לוקין... מכל מקום כאן לוקין על הנאה דכתיב הנאה בפירושו. (ק"א) וכן מפורש ברמב"ם בהלכות סנהדרין:

כל לא תעשה שבתורה שאין בהן לא כרת ולא מיתת בית דין שלוקין עליהן... ואלו הן: הנודר בשם ע"ז... הנהנה בה, הבונה עיר הנדחת, הנהנה ממנה... (סנהדרין י"ט, ד) ניתן גם לראות זאת גם בשוני בתיאור המצווה במנין המצוות. כפי שראינו לעיל, הרמב"ם בכותרות ובספר המצוות¹⁰ מגדיר כמעט את כל איסורי ההנאה כ"איסור לאכול", כך לדוגמה: שלא לאכול ערלה... שלא לאכול חמץ...

האיסורים היחידים (חוץ משור הנסקל) אותם הוא מגדיר כ"איסור ליהנות" הם איסורי עבודה זרה:

שלא ליהנות מכל ממונה [של עיר הנדחת, א"ס]... שלא ליהנות בע"ז ובכל משמשיה...
שלא ליהנות בציפויי נעבד...

אם כנים דברינו, הרמב"ם שבכותרות להלכות מאכלות אסורות מגדיר את איסורו של שור הנסקל כ"איסור ליהנות", משייך את איסור ההנאה משור הנסקל לאותו סוג של איסורי ההנאה אליו משתייך איסור הנאה מעבודה זרה. לפי זה, ישנו איסור על עצם הקרבה לשור הנסקל, וכל הנאה ממנו אמורה לחייב מלקות.

אלא שכנגד הבנה זו ניתן להעלות מספר קשיים: ראשית, בניגוד לאיסור ההנאה מעבודה זרה, הרי שבספר המצוות, כפי שצוטט לעיל, מגדיר הרמב"ם את איסור ההנאה משור הנסקל כאיסור אכילה. בנוסף, הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פוסק שרק אכילה מבשר שור הנסקל מביאה בעקבותיה איסור מלקות, ולא כל הנאה:

נאמר בשור הנסקל 'ולא יאכל את בשרו'... ואם קדם ושחטו שחיטה כשירה הרי זה אסור בהנייה ואם אכל מבשרו כזית לוקה, וכן כשיסקל, לא ימכר ולא יתננו לכלבים ולא לעכור"ם לכך נאמר 'לא יאכל את בשרו'. (מאכלות אסורות ד', כב)

¹⁰ יוצא מן הכלל בספר המצוות הוא איסור מעילה, אך עיין הערה 8.

וכן בהלכות סנהדרין באותה ההלכה בה פוסק הרמב"ם שלוקים על כל הנאה מע"ז, מבואר שרק אכילה מבשר שור הנסקל מחייבת מלקות:¹¹

כל לא תעשה שבתורה שאין בהן לא כרת ולא מיתת בית דין שלוקין עליהן... האוכל מבשר נפש חיה שנגמר דינה לסקילה אף על פי שנשחטה... (סנהדרין י"ט, ד)

ג. איסור הנאה משור הנסקל

על מנת להבין את שיטת הרמב"ם בענייננו, עלינו לברר את יסוד איסור ההנאה משור הנסקל לאור דברי הברייתא שהביאה הגמרא:

ת"ר: ממשמע שנאמר 'סקל יסקל השור', איני יודע שנבילה היא ונבילה אסורה באכילה? מה ת"ל 'לא יאכל את בשרו'? מגיד לך הכתוב, שאם שחטו לאחר שנגמר דינו – אסור באכילה. (בבא קמא מא.)

הברייתא בשאלתה הניחה שלא היה צורך לאסור בפירוש שור הנסקל באכילה, ומספיק היה לאסור את אכילת הבהמה מדין נבלה. לכן מבארת הברייתא שהחידוש במילים "ולא יאכל את בשרו" הוא שגם לאחר שחיטה בשר השור אסור. למעשה, שאלת הברייתא מבוססת על שתי הנחות:

א. איסור האכילה בשור הנסקל נובע מאיסור נבלה.

ב. שחיטת שור הנסקל מוציאה את השור מידי איסור נבלה.

לפי זה ניתן להבין את חידושה של התורה בפסוק האוסר בפירוש את בשר שור הנסקל באכילה באחת משתי דרכים:

א. שור הנסקל כאיסור עצמאי – איסור שור הנסקל כלל אינו נובע מאיסור נבלה אלא מסיבה אחרת, כך שישנו איסור עצמאי באכילת שור הנסקל.

¹¹ אולם עיין ברבנו מנוח (חמץ ומצה א', ז) שסבר שהרמב"ם מחייב בשור הנסקל בכל הנאה ולא רק באכילה, ועיין בכתר המלך (שם) שהתקשה בדבריו: "לא ידעתי היאך מצא זה דלקי על הנאת שור הנסקל ובדברי רבינו ז"ל בכל דוכתי משמע אפכא". מפשט דברי הירושלמי (ערלה ג', א) עולה שנידון זה שנוי במחלוקת בין ר' יוחנן לברייתא: "רבי אבהו בשם רבי יוחנן העושה איספלנית משור הנסקל... אינו לוקה שאין לא תעשה שלו מחזור... מתניתא פליגא על רבי יוחנן ממשמע שנאמר (שמות כ"א, כח) 'סקול יסקל השור' וכי אין אנו יודעין שבשרו אסור באכילה ומה ת"ל 'לא יאכל את בשרו' להודיעך שכשם שהוא אסור באכילה כך אסור בהנייה". מן הירושלמי עולה שבניגוד לדברי ר' יוחנן, הברייתא נוקטת שאיסור הנאה משור הנסקל הוא "לא תעשה מחזור" ולכן יש ללקות עליו (כמובן שניתן להסביר שהמחלוקת בין הברייתא לר' יוחנן היא אך ורק בשאלה האם הלאו של הנאה משור הנסקל הינו לאו מפורש או לא, וגם הברייתא מסכימה שלא לוקים על הנאה משור הנסקל, מסיבות אחרות, אולם אין זה פשט הסוגיה).

ב. הפקעת היתר השחיטה – איסור שור הנסקל הוא בעצם איסור נבלה. חידוש

התורה הוא ששחיטת שור הנסקל אינה מוציאה אותו מידי איסור נבלה.

נראה שהחינוך הבין את האיסור בהתאם לכיוון הראשון שהוצג. לפי זה, גם איסור ההנאה משור הנסקל כלל אינו נובע מאיסור נבלה, אלא הוא קנס שהטילה התורה על מי שבהמתו

הרגה אדם אחר:¹²

שלא נאכל בשר שור הנסקל... משרשי המצוה, כדי להסכים בדעתנו שכל מי שבאה תקלה על ידו מרוחק ונמאס עם א–לוהים ועם אנשים, ואפילו שוגג כמו הבהמה שאין לה דעת, וכל שכן מזיד. ובתנתו דעתנו על דבר זה יביאנו להזהר הרבה בכל מעשינו עד שלא תצא תקלה מתחת ידינו לעולם. (נ"ב)

לעומתו, מדברי המאירי עולה הכיוון השני, שהחידוש הוא ששחיטה אינה מתירה את השור מידי איסור נבלה.¹³ בהתאם, איסור ההנאה שיש לגביו הוא חידוש של התורה, הקובע שבניגוד לנבלה רגילה המותרת בהנאה, שור הנסקל הוא נבלה שחל לגביה גם איסור

¹² ניתן כמובן להסביר שגם ביטול היתרו של השור באמצעות שחיטתו, כך שאיסור נבלה יותר על כנו, הוא עצמו חלק מהקנס שהטילה התורה על בעל השור. כלומר, קנס זה הוא הסיבה לכך שנשללה היכולת להתיר את השור באכילה (ובהנאה). כך גם משתמע מדברי ספר הבתים (ח"ב, ספר המצוה, אזהרה קפח): "כונת אזהרה זו מבוארת בעצמה כי שור הנסקל היה לשתי סבות, להעביר המזיק ולקנוס בעל הבהמה שלא שמר את בהמתו, ואלו היה מותר באכילה אחר השחיטה והיו שוחטין אותו וסרה הסבה השנית". אולם מסתבר יותר לומר, כפי שהוצע בגוף המאמר, שהקנס הוא סיבה עצמאית לאיסור האכילה ולא רק יסוד המונע את היתרו בשחיטה. לכן הוא יחול בכל מקרה ולא רק במקרה שהבהמה נשחטה.

¹³ נראה שיש להסביר רעיון זה על פי דברי החינוך (תע"ב) שהגדיר את איסור נבלה: "שלא לאכול מבשר בהמה וחיה ועוף שמתו מאליהם". מניסוח זה עולה שרק בהמה שנשחטה נחשבת בעיני התורה לבהמה שנהרגה על ידי אדם ולא כזו ש"מתה מאליה". כך משתמע גם מדבריו במצוות השחיטה (תנ"א): "וזה ששנינו כל שנפסלה בשחיטתה נבלה, אין הענין שעיקר הנבלה הנזכרת בכתוב תהיה המתנבלת בשחיטתה, דודאי נבלה סתם תקרא בהמה שמתה מאליה מחמת חולי או באיזה ענין שתמות, אבל בעל המשנה בא ללמד שכל שלא נשחטה כראוי כמתה מאליה היא חשובה". נוכל להבין, אם כן, שהדרך היחידה להמית שור שהמית אדם היא בסקילה, ושחיטה כבר אינה מוגדרת כפעולת הריגה לגיטימית של הבהמה הזו. ממילא הריגה שכזו לא תפקיע את הגדרת בשר הבהמה כ"מתה מאליה". להרחבה בנוגע ליחס בין פעולת השחיטה לאיסור הנבלה עייני במאמרו של הרב שמואל שמעוני, מאמר הזבח, עמ' 283–295.

הנאה.¹⁴ זאת בדומה לשאר איסורי אכילה שמתלווה אליהם גם איסור הנאה לשיטת ר' אבהו:¹⁵

אף אם שחטו משנגמר דינו ליסקל אסור בהנאה בין בשרו בין עורו אף על פי ששאר הנבילות מותרות בהנאה שנאמר 'או מכור לנכרי'.

(קידושין נו: ד"ה ושור)

כך גם נשמע מהחזקוני:¹⁶

'ולא יאכל את בשרו' ממשמע שנאמר 'סקול יסקל' איני יודע שלא יאכל, אלא לומר לך אף על פי שסתם נבלה מותרת לכלבים זו אסורה.

(שמות כ"א, כח)

כאמור, ישנם שני סוגים של איסור הנאה:

א. איסור אכילה מורחב – איסור שימוש וקבלת תועלת מהחפץ.

ב. איסור קרבה לחפץ – הרחקה גמורה מהחפץ.

מסתבר שאם נתפוס את איסור ההנאה משור הנסקל כאיסור אכילת נבלה מורחב, הרי שאיסור ההנאה הינו איסור מן הסוג הראשון, של הרחבת איסור האכילה, ככל איסורי הנאה

¹⁴ ליתר ביאור ניתן לומר, שבמקרים הרגילים, היתר ההנאה והאכילה מבהמות שמתו, נובע מכך שנח (כנציג המין האנושי) הציל את הבהמות. לכן באפשרות האנשים להשתמש בבשר הבהמות, כפי שמסביר הרמב"ן בפירושו על התורה (בראשית א', כט). אלא, שלעם ישראל חידשה התורה שעל מנת להתיר את אכילת הבהמה יש לשוחטה כלשון הפסוק (דברים י"ד, כא): "כי עם קדוש אתה לה' א-לוהיך". מדברי הרמב"ן נשמע שאיסור הנבלה הינו הרחבה של איסור אכילת הבשר המקורי שהיה לאדם הראשון. כאשר התורה התירה ליהנות ולאכול מבשר בעלי החיים היא הדגישה את הפער בין חיי האדם לחיי הבהמה (בראשית ט', ג-ו): "כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל... ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם... כי בצלם א-לוהים עשה את האדם". התורה מדגישה שניתן להרוג ולאכול כל חי אך מדגישה שאין להרוג אדם, וציווי זה חל גם על החיות וגם על האדם. לפי זה, בהמה שהרגה את האדם (ויתכן שעל כך מבוססים דברי רבנו אפרים, הובאו לקמן בהערה 26) כלל אינה בהיתר אכילת הבשר. זאת, מכיוון שבהמה זו גרמה למותו של אדם, ובמובן מסוים הנאה ממנה היא הנאה ממותו של האדם. כך אולי ניתן להבין את השוואת המכילתא דר' ישמעאל (מסכתא דנזיקין, י') בין איסור ההנאה משור הנסקל לאיסור ההנאה מעגלה ערופה: "עגלה ערופה שמכפרת על שפיכות דמים, הרי היא אסורה בהנאה, שור הנסקל שהוא שופך דמים, אינו דין שיהא אסור בהנאה".

¹⁵ וכן בדבריו על הסוגיה בבבא קמא (מא. ד"ה שור). עיין זכר יצחק (ח"ב, מא) ומשאת משה (קידושין פ"ח) שהסבירו כדברינו, ובארו לפי זה מדוע הגדיר הרמב"ם את איסור ההנאה משור הנסקל כאיסור "ליהנות בשור הנסקל". לטענתם האיסור העיקרי כבר נמנה כ"איסור נבלה" והחידוש הייחודי בשור הנסקל הוא שאין את היתר ההנאה שישנו בנבלה רגילה.

¹⁶ וכן עולה בפירושי האבן עזרא, הרשב"ם ור' יוסף בכור שור (שמות כ"א, כח).

בשיטת ר' אבהו (לדעת הרמב"ם). מאידך, אם נראה את האיסור כקנס על הבעלים, מסתבר לומר שמדובר באיסור מן הסוג השני, ולפיו התורה הרחיקה את בשר הבהמה מהאדם.¹⁷

ביאור מהלך הסוגיה לאור אופי איסור הנאה משור הנסקל

כפי שראינו לעיל, הגמרא התקשתה בשאלה מדוע לא למדה הברייתא את איסור ההנאה מהמילים "לא יאכל" כשיטת ר' אבהו. ניתן להציע לפי מהלכנו עד כה, ששתי התשובות שמציעה הגמרא לשאלה זו נובעות משתי הסיבות לאיסורו של בשר שור הנסקל:

הני מילי היכא דנפיק ליה איסור אכילה ואיסור הנאה מקרא מ'לא יאכל', אבל הכא דאיסור אכילה מ'סקל' נפקא, אי סלקא דעתך האי 'לא יאכל' את בשרו' איסור הנאה הוא, נכתוב רחמנא 'לא יהנה'...

אי נמי: 'לא יאכל', 'את בשרו' למה לי? דאף על גב דעבדיה כעין בשר, דשחטיה – אסור.

לפי התירוץ הראשון, הביטוי "לא יאכל" מתייחס רק לאיסור האכילה. את איסור ההנאה לא לומדים על פי גישת ר' אבהו מאותו ביטוי עצמו, אלא מביטוי אחר, המדגיש את בעל השור: "ובעל השור נקי". מדרשה זו משמע שמרחיקים את השור מהבעלים: "יצא איש פלוני נקי מנכסיו".

מאידך, לפי התירוץ השני, גם את איסור ההנאה לומדים בהתאם לשיטת ר' אבהו מ"לא יאכל". כלומר, מדובר באיסור אכילה מורחב. כך נשמע גם מקביעת הגמרא שהחידוש הוא שאף על פי שבעל השור ניסה להתיר את איסור הנבלה, "דעבדיה כעין בשר", הוא לא הצליח לעשות זאת.

כך גם נוכל להבין את מבנה סוגיית הגמרא המוקשה. התירוץ השני של הגמרא מופסק באמצעו על ידי הוה אמינא לפיה איסור ההנאה יהיה רק כאשר שחט בצור ולא בסכין:

¹⁷ יש להעיר, שהחינוך שכפי שראינו רואה את האיסור כקנס וכאיסור עצמאי, מונה את איסור ההנאה בשור הנסקל כ"איסור אכילה". לכאורה דבר זה אינו מתיישב עם הסברנו. ניתן אולי לתלות זאת בכך שהחינוך נוטה לעתים קרובות לאמץ את ניסוחו של הרמב"ם במנין המצוות. וממילא יתכן שהוא בחר לציין את האיסור כאיסור אכילה בהתאם ללשון הרמב"ם, למרות שמהותית לא מדובר לדעתו באיסור אכילה מורחב אלא בקנס עצמאי.

אי נמי 'לא יאכל', 'את בשרו' למה לי? דאף על גב דעבדיה כעין בשר, דשחטיה – אסור.
[שאלה א:] מתקיף לה מר זוטרא: אימא, הני מילי היכא דבדק צור ושחט בו, דעבדיה
כעין סקילה, אבל היכא דשחטיה בסכין לא! אמרי: אטו סכין כתיבא באורייתא? והתנן:
השוחט במגל יד, בצור, ובקנה – שחיטתו כשירה.
[שאלה ב:] והשתא דנפקא ליה איסור אכילה ואיסור הנאה מ'לא יאכל את בשרו', 'בעל
השור נקי' למה לי?

על פניו, יש להבין את מיקום שאלתו של מר זוטרא. הרי השאלה השניה של הגמרא נוגעת
רק לתירוץ השני, שמייתר את המילים "ובעל השור נקי", בעוד שלתירוץ הראשון שאלה זו
אינה רלוונטית. מאידך, שאלתו של מר זוטרא שייכת בפשטות גם בנוגע לתירוץ הראשון.
לאור זאת, סדר השאלות היה אמור להיות הפוך: תחילה היה על הגמרא להציג את הקושיה
הנוגעת רק לתירוץ השני, ולאחר מכן את הקושיה הנוגעת למהלך הגמרא כולו.
לאור המהלך האמור ניתן להסביר, שאכן, ההוה אמינא של מר זוטרא שייכת גם היא רק
לתירוץ השני המניח שאיסור ההנאה נובע מהגדרת השחיטה כשחיטה פסולה ויסודו
באיסור נבלה. על פי הצעה זו טענה הגמרא שיתכן שהדבר נכון רק כאשר השחיטה נעשתה
על ידי אבן, בדומה לסקילה המנבלת את השור, אך שחיטה רגילה תוכל להתיר את איסור
הנבלה.

ד. השלכות

לשתי ההבנות שהעלינו ביסוד איסורו של שור הנסקל ניתן להעלות מספר נפקא מינות:

1. שעת האיסור

נחלקו הראשונים מאיזו שעה נאסרת הבהמה: לדעת רוב הראשונים, שעת גמר הדין כבר
אוסרת את הבהמה. כך לדוגמה הבין רש"י בכתובות (לד. ד"ה התינח): "דמשנגמר דינו אסור
בהנאה"¹⁸. חלק עליו רבנו תם (ספר הישר תשובות, פ"ד)¹⁹ שסבר שכל עוד לא מתה הבהמה
בסקילה או בשחיטה – היא מותרת. ניתן להציע שלפי רש"י יסוד האיסור הוא הקנס

¹⁸ כך גם בדבריו בחולין (פא: ד"ה ושור) ובערכין (ז: ד"ה בהמה) ובעוד מקומות.

¹⁹ שיטתו מוזכרת במספר מקומות נוספים בדברי התוספות (זבחים עא. ד"ה אפילו, סנהדרין פ.
ד"ה בשור, ועוד).

שמחילים בית הדין על הבעלים כבר בשעת גמר הדין, בעוד שלפי רבנו תם גמר הדין רק מייעד את הבהמה לסקילה, אך איסור ההנאה נובע מאיסור נבלה החל רק בשעת המיתה.²⁰

2. בן פקועה

בן פקועה הוא ולד בהמה שהיה בבטן אמו בזמן שנשחטה, כשלהלכה בשרו כשר גם ללא שחיטה משום ש"שחיטת אמו מטהרתו" (עיין במשנה בחולין עד. וברמב"ם מאכלות אסורות ה', יג). נחלקו הראשונים מה דינו של בן פקועה שהרג את האדם, והאם חל עליו איסור ההנאה. תוספות הר"ד סובר שאין איסור שור הנסקל חל על בן פקועה, משום שהוא כנשחט לפני גמר הדין:

שחטו קודם שנגמר דינו לא וכל שכן בן פקועה דהוה ליה שחוט קודם שנגח שאין בשרו נאסר. ובודאי בן פקועה שנגח והמית ממיתין אותו כדי לסלק הנזק מן העולם אבל בשרו אינו אסור. (קידושין נו: ד"ה ממשמע)

חלק עליו הריטב"א והסביר שהואיל ואיסור שור הנסקל הוא משום קנס לבעלים, אין סיבה להבחין בין בן פקועה לשור רגיל:

ומורי נר"ו בשם רבו ז"ל פירש דהא ודאי כי אמר רחמנא סקול יסקל השור לאו משום קנסא דשור אלא משום קנסא דבעלים נמי, הלכך על כרחין אסריה באכילה לעולם ואפילו בבן פקועה דאי לא מאי קנסא איכא לבעלים, אלא ודאי שלכך אמרה תורה שיסקל כדי שיהא דינו כנבילה ואפילו בבן פקועה שאינו טעון שחיטה. (שם ד"ה גמרא בערלה)

נראה שיסוד מחלוקתם יכול להיות תלוי בהבנות השונות שהעלנו באיסור ההנאה משור הנסקל. אם נבין שהתורה רק הפקיעה את היתר השחיטה ויסוד האיסור הוא איסור נבלה, בן פקועה ש"שחיטת אמו מטהרתו" (עיין חולין עד.) כך שהשחיטה התרחשה עוד לפני גמר

²⁰ ראייה לכך שרבנו תם סובר שהאיסור הוא מדין נבלה הוא שלוקים רק פעם אחת על אכילת שור שנסקל (עיין חולין קא. לגבי גיד הנשה של שור הנסקל). אם איסור שור הנסקל היה איסור עצמאי, היה צריך לדעתו ללקות פעמיים: גם על איסור אכילת נבלה, וגם על איסור הנאה משור הנסקל, שהרי הכלל "אין איסור חל על איסור" לא שייך, להלכה, כאשר שני האיסורים חלו בבת אחת (עיין יבמות לג.-לג; חולין ק-קא: ועוד), ולרבנו תם שעת האיסור היא שעת הסקילה וזו השעה שבה חל גם איסור נבלה. נראה אפוא שיש להסביר שלרבנו תם איסור אכילת שור הנסקל הוא משום איסור נבלה, ולכן לא מדובר על שני איסורים שונים החלים בבת אחת. דברים דומים מצאתי בדברי הזכר יצחק (ב', מא).

הדין – בשרו יהיה מותר. מאידך, אם נבין את איסור בשר שור הנסקל כדין עצמאי הנובע מקנס על הבעלים, לא יהיה הבדל בין שור רגיל שנסקל לבן פקועה.²¹

3. בעלי חיים שאינם בכלל איסור נבלה

הסתפק בספר אמרי הצבי (קונטרס פלפול חברים בבא קמא, פרק רביעי אות יח ד"ה עוד)²² מה דינו של דג שהרג את האדם.²³ הוא נוטה לכך שיש להרגו אך מסתפק האם בשרו יהיה אסור באכילה ובהנאה. לכאורה ספק זה תלוי בדיונו – אם איסור שור הנסקל הוא קנס על הבעלים, מסתבר שכל בעל חיים ברשותו של האדם שהרג יאסר באכילה ובהנאה, בעוד שאם איסור שור הנסקל נובע מאיסור נבלה, הרי שלא ניתן ליישם איסור נבלה בדג שכלל לא נכלל באיסור המקורי.

4. נדר לא לאכול נבלה

נדרים חלים על המצוות, אך נחלקו הראשונים האם כלל זה תקף גם ביחס למצוות לא תעשה.²⁴ לשיטתו לפיהן נדרים אכן חלים על מצוות לא תעשה, אדם שנדר "שלא לאכול נבלה" ואכל נבלה ילקה פעמיים – גם על איסור נבלה וגם על איסור 'בל יחל'. יש להסתפק מה יהיה דינו אם אכל בשר שור הנסקל שנשחט קודם הסקילה. לפי הצד שאיסור שור

²¹ עיין בדברי המשאת משה (קידושין פ"ח-פ"ט) שהסביר כך את מחלוקתם. אמנם היה מקום לומר שבכל מקרה לפי הסברו של הר"ד בשר הבהמה יהיה מותר, גם לשיטה הרואה את אופי האיסור כקנס עצמאי, שהרי אין זה שונה ממקרה רגיל של בהמה שנשחטה קודם לגמר הדין, אבל לענ"ד מדובר בטענה פחות סבירה, שהרי בסופו של דבר הבהמה עומדת לפנינו ונידונה לסקילה. בנוסף, יש לציין לדברי ר' שמואל רוזובסקי (שיעורי ר' שמואל, סנהדרין עח. אות שט) שהסביר אחרת את דברי התוס' ר"ד.

ראשונים נוספים אסרו את בשרו של בן פקועה שהרג אדם, אך בגלל הבנה שונה ביחס לדינו של בן פקועה. כך לדוגמה רבנו פרץ (בבא קמא מא. ד"ה איני) שהסביר שבן פקועה הוא כ"שחטו אחר גמר דינו דהא... סקילתו זו היא שחיטתו", וכך מופיע גם בתירוץ השני של ר' ישעיה (מופיע בשטמ"ק מא. ד"ה ורבינו). בתירוץ הראשון הוא מסביר שבן פקועה טעון נחירה, וסקילה תאסור אותו גם כפי שאוסרת שור רגיל הטעון שחיטה, וכך גם בתוס' חכמי אנגליה (פסחים כב: ד"ה מה). ועיין בדברי השטמ"ק בשם הרא"ש (ב"ק מא. ד"ה ולפירוש), ואכמ"ל.

²² וכך גם הסתפק בשו"ת חמדת אפרים (י"ד ג).

²³ עיין בתוספות השלם (שמות כ"א, כח אות ט) שדן מדוע לא אמרו ש"לא יאכל" בא לאסור עוף שהרג אדם ונסקל למ"ד אין שחיטה לעוף מהתורה (חולין כ.). אולם עיין בדברי הגנת ורדים (פתיחה ב) שהסביר שגם למ"ד אין שחיטה לעוף מהתורה, ישנה חובת נחירה שהיא כשחיטה. לפי זה, דינו של עוף שהרג אדם אינו מהווה נפקא מינה בין שתי ההבנות הנידונות בנוגע לאיסור ההנאה משור הנסקל.

²⁴ עיין שו"ת הרשב"א (א', תרטו) ורמב"ן (במדבר ל', ג) ואכמ"ל.

הנסקל הוא איסור עצמאי לא יעבור על 'בל יחל' שכן לא מדובר בנבלה והוא לא עבר על נדרו, בעוד שאם נראה את איסור שור הנסקל כסעיף של איסור נבלה, גם במקרה זה יתחייב ב'בל יחל'.

ה. שיטת הרמב"ם: שור הנסקל כאיסור בעל אופי כפול

על פי דברים אלו נוכל להבין כעת את שיטת הרמב"ם. לשם כך נחזור לדברי הגמרא בתירוצה השני ביחס למקורו של איסור ההנאה משור הנסקל שנשחט:

וממאי ד'לא יאכל את בשרו', להיכא דשחטו אחר שנגמר דינו שאסור באכילה? אימא: דהיכא דשחטו לאחר שנגמר דינו שרי באכילה הוא, והאי 'לא יאכל את בשרו' להיכא דסקליה מסקל דאסור בהנאה הוא! כדר' אבהו... אי נמי 'לא יאכל', 'את בשרו' למה לי? דאף על גב דעבדיה כעין בשר, דשחטיה – אסור. (בבא קמא מא.)

כפי שראינו, הגמרא התקשתה מניין לנו שלאחר שחיטה ישנו בכלל איסור אכילה, הרי יתכן שהפסוק בא לרבות איסור הנאה לאחר סקילה. היא הסבירה שנאמר "לא יאכל את בשרו" בשביל לדחות הבנה שכזו ולומר שאיסור האכילה וההנאה משור הנסקל שייך גם אם הוא נשחט, "דעבדיה כעין בשר". לפי תירוץ זה מסבירה הגמרא שאיסור הנאה מבשר השור אכן נלמד מ"לא יאכל" ו"בעל השור נקי" בא ללמד על איסור הנאה מעורו של השור בלבד:

'בעל השור נקי' למה לי? להנאת עורו, דסלקא דעתך אמינא בשרו הוא דאסור בהנאה, אבל עורו נשתרי בהנאה, קמשמע לן 'בעל השור נקי'.

אלא שדברים אלו קשים, שהרי כפי שהערנו לעיל, הברייתא שהביאה הגמרא אומרת שלומדים את איסור ההנאה מהשור כולו מ"בעל השור נקי" ולא רק את עורו:²⁵

אין לי אלא באכילה, בהנאה מנין? ת"ל: 'ובעל השור נקי'. מאי משמע? שמעון בן זומא אומר: כאדם שאומר לחבירו 'יצא איש פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום'.

בנוסף, יש להבין את ההוה אמינא של הגמרא: מדוע לאסור דווקא את בשר הבהמה ולא את הבהמה כולה?

נראה שיש להסביר שאיסור ההנאה משור הנסקל הוא בעל אופי כפול:²⁶

²⁵ עיין הערה 3.

²⁶ כיוון כעין זה יכול להסביר את שיטת רבנו אפרים (מופיע בתוס' כריתות כד. ד"ה דאמר) המחלק בין איסור שור הרובע והנרבע שאינו אסור בהנאה לבין שור הנסקל שנאסר גם בהנאה. בעלי

א. **איסור מדין נבלה** – איסור נבלה רחב, האוסר את הבהמה גם בהנאה. איסור זה נלמד מ"לא יאכל את בשרו" ומבטל את היתר השחיטה.

ב. **איסור עצמאי** – קנס על הבעלים המחייב אותנו להתרחק מבשר שורו שהרג אדם אחר, ונלמד מ"ובעל השור נקי".

הגמרא אומרת שישנו איסור אכילה מורחב בשור הנסקל, גם כאשר מנסים להתיר אותו על ידי שחיטה, הנלמד מ"לא יאכל את בשרו". איסור כזה אוסר רק את בשר הבהמה ולא את עורה, שהרי איסור נבלה אינו אוסר את עור הבהמה. נוסף על כך, מהמילים "ובעל השור נקי" אנו לומדים שישנו בשור הנסקל איסור הנאה מסוג אחר הנובע מקנס על הבעלים, ואיסור זה אוסר לא רק את הבשר, אלא את כל הבהמה, שכן הוא נועד להרחיק את הבהמה מהבעלים.²⁷

נראה, אם כן, שכן נוכל להבין כיצד התירוץ השני בגמרא מתיישב עם דברי הברייתא. את איסור האכילה המורחב יש ללמוד מ"לא יאכל את בשרו" כמו שלומד ר' אבהו בכל התורה כולה. איסור זה מרחיב את איסור הנבלה לבשרו של שור הנסקל ומפקיע את היתר השחיטה, ולכן לומדת הברייתא ממילים אלו ששחיטה לפני הסקילה לא תעזור. נוסף על כך ישנו איסור שני בשור הנסקל, איסור הרחקה הנלמד מ"ובעל השור נקי", שבנוסף לבשר השור אוסר גם את עורו של השור.

לסיכום, נחدد את ההבדלים בין שתי ההבנות שהעלינו עד כה ביחס בין שני התירוצים שמציעה הסוגיה. לפי הצעתנו שהובאה לעיל, התירוץ הראשון רואה את איסור ההנאה

התוספות הקשו עליו ממספר מקומות בש"ס מהם עולה שישנו איסור הנאה גם בשור הרובע והנרבע. ניתן להבין כי טענתו היא שאיסור ההנאה הקיים בשור הרובע והנרבע הוא הרחבה של איסור האכילה, שהרי גם הוא דינו סקילה והוא מופקע מהיתר איסור נבלה ע"י שחיטה (ויתכן שלדעתו על איסור הנאה שכזה לא לוקים). מאידך, איסור הנאה המוטל כקנס על הבעלים לא שייך בשור הרובע והנרבע, והוא קיים רק לגבי בהמה שהרגה אדם ואכמ"ל.

²⁷ סימוכין לשני המרכיבים באיסור שור הנסקל ניתן למצוא בגרסת הירושלמי (ערלה ג', א ופסחים ב', א): "סקול סקל השור וכי אין אנו יודעין שבשרו אסור באכילה ומה ת"ל לא יאכל את בשרו להודיעך שכשם שהוא אסור באכילה כך אסור בהנייה. מה עביד לה רבי יוחנן פתר לה כשקדמוהו הבעלים ושחטוהו עד שלא נגמר דינו".

בניגוד לגרסאות של הלימוד מ"לא יאכל" ששחיטה לאחר גמר דין לא מתירה את בשר השור לאכילה, לפי גרסת הירושלמי גם שחיטה לפני גמר הדין (עייין במראה הפנים (פסחים ב', א ד"ה פתר), בקרבן העדה (ד"ה ה"ג) ובתורה תמימה (שמות כ"א, הערה קצז)) לא מתירה את בשר שור הנסקל. לדרשת הירושלמי לא הייתה אפילו הוה אמינא להתיר את בשר שור הנסקל לאחר גמר הדין, והחידוש של הפסוק הוא שהשור נאסר אפילו אם נשחט לפני גמר הדין. נראה שההגיון העומד מאחורי דרשת הירושלמי הוא שלאחר גמר הדין ישנו קנס ביחס לשור האוסר אותו בהנאה, ושחיטה לא תוכל להתיר קנס זה. זאת, בניגוד למצבו של השור לפני גמר הדין אז הוא אינו אסור, אך מכיוון ששור זה עומד לסקילה הופקעה ממנו היכולת להתירו בשחיטה.

כאיסור עצמאי, בעוד שהתירוץ השני רואה את האיסור כהרחבה של איסור נבלה. כעת אנו מציעים, שלפי התירוץ הראשון איסור ההנאה משור הנסקל הוא אכן איסור עצמאי וקנס על הבעלים, אך התירוץ השני אינו חולק על הבנה זו כשלעצמה אלא רק מוסיף פן שני לאיסור. לפי התירוץ השני לומדים מהמילים "ולא יאכל את בשרו" איסור אכילה מורחב, שאוסר גם בהנאה, בעוד שאת האיסור העצמאי (הדומה באופיו לאיסור הנאה מעבודה זרה), שהינו קנס המוטל על הבעלים ומרחיק אותם מהבהמה, לומדים מהמילים "ובעל השור נקי".

לאור דברים אלו נוכל להבין את שיטת הרמב"ם. נראה שהרמב"ם נקט כתירוץ השני בסוגיה וראה באיסור ההנאה משור הנסקל איסור בעל שני מרכיבים.

בכותרת להלכות מאכלות אסורות הגדיר הרמב"ם את איסור ההנאה משור הנסקל כאיסור "ליהנות בשור הנסקל" בדומה לאיסורי עבודה זרה, המהווים 'איסורים מרחיקים'. זאת, מכיוון שבשור הנסקל ישנו פן דומה של איסור שאינו מהווה איסור אכילה מורחב כמו שאר איסורי ההנאה שבתורה, אלא שרשו בקנס על הבעלים, המרחיק מהם את הבהמה.²⁸

מאידך, בספר המצוות הוא מונה את איסורו של שור הנסקל כאיסור אכילה, וזאת משום שישנו גם פן אחר לאיסור. פן זה דומה לשאר איסורי ההנאה שבתורה שהם איסורי אכילה מורחבים, והוא נובע מהפקעת היתר השחיטה של הבהמה. ואכן, אם נעיין שנית בדבריו בספר המצוות נוכל לראות שהרמב"ם מתייחס באיסור זה דווקא לבשר השור ולא לשור כולו:

שהזהירנו מאכול בשר שור הנסקל ואפילו נשחט קודם שנסקל. (לא תעשה קפ"ח)

²⁸ את הקשר בין איסור שור הנסקל לעבודה זרה, ניתן לראות בסוגיה בפרק מרובה (בבא קמא עא:): המביאה הוה אמינא לפיה גנב ששחט שור הנסקל או ששחט את השור לעבודה זרה לא יתחייב בתשלומי ד' וה' על הטביחה משום שהאיסור מפקיע את בעלות השור מבעליו: "ורבי מאיר אמאי מחייב שוחט לע"ז? כיון דשחט בה פורתא אסרה, איך איסורי הנאה הוא, ולא דמריה קא טבח... שור הנסקל איסורי הנאה נינהו, לאו דמריה קא טבח!".

מגמרא זו דייקו מספר אחרונים (עיין לדוגמה ברש"י ד"ה גמרא)) שאין בעלות באיסורי הנאה, אלא שכידוע ישנם מספר ראשונים ואחרונים הנוקטים שישנה בעלות באיסורי הנאה (עיין לדוגמה בריטב"א (סוכה כט: ד"ה של, סוכה לה. ד"ה ושל)). ברם, נראה שעל פי הסברנו ניתן לצמצם את הגמרא בפרק מרובה רק לשור הנסקל ועבודה זרה משום שהם איסורי הנאה מסוג מיוחד, המפקיעים ומרחיקים את החפץ מהבעלים. זאת, בניגוד לשאר האיסורים שרק אוסרים על הבעלים שימוש בחפץ האסור אך משאירים אותו ברשותו. עיין בבית מאיר (י"ד רכ"א, ח ד"ה הנודד) המחלק בין ע"ז ושור הנסקל לשאר איסורי הנאה מסיבה אחרת, משום שבהם יש מצווה על כל העם לכלותם.

נראה שהרמב"ם בספר המצוות מנה דווקא את האיסור המופיע במפורש בפסוק, איסור "לא יאכל", למרות שלדעתו ישנו איסור נוסף המפקיע את שור הנסקל מבעליו ונובע מקנס שהטילה התורה על הבעלים.

לאור האמור ניתן גם להסביר מדוע לשיטת הרמב"ם לוקים רק על האכילה משור הנסקל ולא על כל הנאה ממנו. נראה שלמרות שמדובר באיסור בעל אופי כפול, הפן העיקרי של איסור ההנאה משור הנסקל הוא איסור האכילה המורחב המפורש בפסוק, ובאיסור כזה ניתן ללקות רק על האכילה. לעומתו, הפן השני של איסור ההנאה משור הנסקל, שהוא האיסור העצמאי, מהווה פן שולי וטפל של האיסור ואין לוקים עליו. זאת בדומה לשאר איסורי ההנאה הנלמדים לפי דרשתו של ר' אבהו שעיקר הלאו שבהם, האכילה, הוא המחייב מלקות ולא המרכיבים הנספחים אליו.

הזמן והמקרה בו חל כל אחד ממרכיבי האיסור

עד כה הנחנו ששני המרכיבים באיסור ההנאה משור הנסקל, איסור האכילה המורחב ואיסור ההרחקה, חלים יחדיו בין אם השור נסקל ובין אם נשחט, וברזמנית. אולם, אם נדייק בדברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות נוכל לראות שגמר הדין מחיל רק את איסור האכילה המורחב המפקיע את השחיטה. איסור זה הופך את הבהמה להיות "כבהמה טמאה", וגם אם אדם שוחט את השור ישנו איסור אכילה המחייב את האוכל מלקות כדין נבלה, ונוסף על כך, אוסר כל הנאה שהיא.

מאידך, הפן השני של האיסור, דהיינו הקנס שהטילה תורה על בעל השור, איסור הכולל בעיקרו (ולא רק כתוספת טפלה) גם מכירה ונתינה לכלבים, חל רק כאשר השור נסקל:

נאמר בשור הנסקל ולא יאכל את בשרו והיאך היה אפשר לאכלו אחר שנסקל והרי הוא נבילה, אלא לא בא הכתוב אלא להודיעך שכיון שנגמר דינו לסקילה נאסר **ונעשה כבהמה טמאה**,²⁹

ואם קדם ושחטו שחיטה כשירה הרי זה אסור בהנייה ואם אכל מבשרו כזית לוקה.

²⁹ עיין בזכר יצחק ובמשאת משה הנ"ל שהסבירו את הביטוי "נעשית כבהמה טמאה" כסימן לכך שהאיסור לאחר השחיטה הוא איסור נבלה. אך עיין באור שמח (מאכלות אסורות ד', כב ד"ה ונעשה) שהבין את הביטוי אחרת.

וכן כשיסקל לא ימכר ולא יתננו לכלבים ולא לעכו"ם לכך נאמר לא יאכל את בשרו.³⁰
(מאכלות אסורות ד', כב)

נראה שהרמב"ם הבין שאיסור ההנאה כקנס חל רק אם השור אכן נסקל בפועל, שהרי זוהי השעה בה בית הדין מבצעים בפועל את העונש ורק אז נקנס בעל השור.³¹ לעומתו, איסור האכילה מדין נבלה עשוי לחול כבר משעת גמר הדין, שהרי פסק הדין עצמו כבר מפקיע את היתר השחיטה. ממילא, כאשר השור נשחט הוא מוגדר כנבלה אף אם פסק הדין טרם בוצע. אם נעיין בדברי תלמיד רבנו תם, נראה שהוא דחה הוה אמינא כזו:

ולכא למימר דאיסור הנאת עורו לא אתא אלא היכא דסקיל ליה מיסקל, דכיון דמוקמינן
'לא יאכל את בשרו' אהיכא דשחטיה, 'בעל השור נקי' נמי קאי אהיכא דשחטיה.
(בבא קמא מא: ד"ה להנאת)

על פי דברינו עולה שהוא יוצא כנגד דברי הרמב"ם, ונראה שהרמב"ם אכן הבין שמשמעות הפסוק היא שאיסור "לא יאכל" הוא כאשר "עבדיה כעין בשר", בעוד העונש של "ובעל השור נקי" הינו רק כאשר השור נסקל אך לא אם נשחט.

איסור העור לשיטת הרמב"ם

קריאה זו בדברי הרמב"ם יכולה להסביר מדוע הרמב"ם אינו מזכיר את איסור ההנאה מעור הבהמה. כפי שראינו, בספר המצוות, הרמב"ם מדגיש את איסור האכילה דווקא מבשר הבהמה. גם בהלכות איסורי מזבח ניתן לראות שהרמב"ם מדגיש דווקא את איסור ההנאה מהבשר:

הרובע והנרבע ושהמית את האדם, אם היו שם שני עדים הרי הבהמה או העוף נסקלין
ובשרן אסור בהנאה, ואין צריך לומר באלו שהן אסורין לגבוה. (איסורי מזבח ד', ב)

³⁰ דברי הרמב"ם ש"לכך נאמר לא יאכל" לא מסתדרים לגמרי לפי דברינו, שהרי לפי הסברנו לאחר הסקילה האיסור נלמד מ"ובעל השור נקי". אולם, ניתן להסביר שבמילים אלו הרמב"ם רק מתייחס לתחילת ההלכה שם עלתה השאלה מדוע נאמר "לא יאכל", ומילים אלו אכן נאמרו רק בשביל להפקיע את היתר השחיטה.

³¹ עיין במשאת המלך (ר"ד) הסובר שאיסור ההנאה דומה לאיסור ההנאה מהרוגי בית דין, וכך גם נשמע מדברי הרא"ה (מופיע בשטמ"ק בבא קמא מא. ד"ה ואיסור): "דאף על גב דעבדיה כעין בשר אסור כלומר דאף על גב דלא מת במיתת בית דין אסור". יש להעיר שהסבר זה עומד בניגוד להסברנו לעיל בשיטת רש"י, לפיו דווקא אם איסור ההנאה הוא איסור עצמאי הנובע מקנס על הבעלים, הרי שהוא צריך לחול כבר משעת גמר הדין, עוד לפני שהשור נסקל.

וכן בהלכות נזקי ממון:

שור שהמית את האדם... שחטו, בשרו אסור בהנייה. במה דברים אמורים אחר שנגמר דינו לסקילה, אבל עד שלא נגמר דינו לסקילה... ואם קדם ושחטו הרי זה מותר באכילה. (נזקי ממון י"א, ט)

ממקורות אלו לא נראה שישנו בכלל איסור הנאה מעור הבהמה. אולם, מפשט הגמרא עולה שלכולי עלמא עור הבהמה אסור בהנאה, שהרי הגמרא מתקשה:³²

והשתא דנפקא ליה איסור אכילה ואיסור הנאה מ'לא יאכל את בשרו', 'בעל השור נקי' למה לי? להנאת עורו, דסלקא דעתך אמינא בשרו הוא דאסור בהנאה, אבל עורו נשתרי בהנאה, קמשמע לן 'בעל השור נקי'. ולהנך תנאי דמפקי ליה להאי 'בעל השור נקי' לדרשה אחרינא, כדבעינן למימר קמן, הנאת עורו מנא להו? נפקא להו מ'את בשרו' – את הטפל לבשרו, מאי ניהו? עורו. (בבא קמא מא:)

הגמרא, אם כן, לא מעלה כלל שישנה אפשרות שהנאת העור תהיה מותרת. כך גם דייק המהרש"ל, והתקשה בדברי הרמב"ם:

ומדפריך סתמא דתלמודא הנאת עורו מנא להו, ש"מ דהכי הילכתא, דעורו אסור בהנאה לכ"ע. או מ'את' או מ'נקי'. ותמיהני על מה שלא הזכיר הרמב"ם איסור הנאת עורו גבי שור הנסקל, בהילכות איסורי מאכלות. (ים של שלמה בבא קמא ד', כד)

כך גם עולה מהמשנה בקידושין:

המקדש בערלה, בכלאי הכרם, בשור הנסקל, ובעגלה ערופה... אינה מקודשת. מכרן, וקידש בדמיהן – מקודשת. (קידושין ב', ט)

מהמשנה מוכח שאין שום שימוש בשור הנסקל, גם לא בעורו, והפני יהושע אכן סובר שזו הסיבה בגללה ברור לגמרא שלכולי עלמא יש איסור הנאה מהעור:³³

הנאת עורו מנ"ל. נראה דהא דפסיקא לתלמודא דלכו"ע הנאת עורו אסורה היינו ממתניתין דהכא דקתני אינה מקודשת. (קידושין נו: ד"ה שם ולהנך)

³² וכן הגמרא בפסחים (כב:).

³³ למרות שניתן לדחות ראייה זו, שהרי במשנה מופיעה גם עגלה ערופה, שלפי התוס' במסכת נדה (נה), עורה מותר בהנאה ובכל זאת לא ניתן לקדש בה: "ועוד נראה דעור אינו בכלל בשר ליאסר בהנאה דהא עגלה ערופה נמי לא נפקא אלא מדכתיב בה כפרה כקדשים... וניחא השתא דאיצטריך בשור הנסקל לא יאכל להנאת עורו דלא אתי מבשרו".

בנוסף, אם נדייק בהלכות מאכלות אסורות, נראה שהרמב"ם עצמו מדגיש שפרש שור הנסקל מותר בהנאה:

ופרש של שור הנסקל מותר בהנאה. (מאכלות אסורות ד', כב)

ובהלכות אישות הוא מסביר שזאת משום שהוא לא חשוב ביחס לבהמה כולה:

אבל המקדש בפרש שור הנסקל הרי זו מקודשת אף על פי ששור הנסקל אסור בהנאה פרשו אינו אסור בהנאה שאינו דבר חשוב לגבי השור. (אישות ה', ב)

מסתבר שהפרש נחשב לדבר רחוק מהבהמה יותר מאשר עורה, ומכך שהרמב"ם התיר דווקא את הפרש, נראה שאת העור הוא אכן אוסר, וכך גם הסביר המהרש"ל:³⁴

ואולי סמך על זה שכתב (המ"א פ"ד הכ"ב) פרש שלו מותר. משמע הא עורו אסור... דווקא פרש אמרינן לא ניחא ליה, והוה כאלו לא הוי גביה בשעת שחל עליה איסור. אבל כל מה דמחובר וטפל לבשרה, אפילו לא ניחא ליה, סוף סוף עלייהו חל איסורא דשור כמו בשרה גופא, לאפוקי דבר הנפרד. (שם)

כיצד, אם כן, יש ליישב את המקורות בהם הרמב"ם מתייחס דווקא לאיסור הבשר, ובכך רומז לכאורה שעורו של שור הנסקל מותר בהנאה, עם פשטות סוגיית הגמרא ועם העולה מדבריו בהלכות מאכלות אסורות ובהלכות אישות, שם כתב שגם העור נאסר?

נראה שיש להפריד בענין זה בין שלבים השונים בחלות איסור ההנאה משור הנסקל, כפי שהצענו לעיל בנוגע לדברי הרמב"ם בספר המצוות. כפי שהתבאר, אם הבהמה לא נסקלה, האיסור היחיד שישנו הוא איסור אכילה מורחב מדין נבלה הנוגע רק לבשרה, והעור אינו נאסר מחמתו. נראה שגם בהלכות איסורי מזבח וגם בהלכות נזקי ממון עוסק הרמב"ם בדינו של השור מיד לאחר גמר דין או לאחר שחיטת השור. בשלב זה אכן נאסר רק הבשר, כאשר העור, שאיסורו מבוסס על איסור ההנאה העצמאי המוטל כקנס על הבעלים, נאסר רק לאחר הסקילה.

³⁴ כך גם עולה מדברי הרש"ש (קידושין נו: ד"ה שם הנאת): "בע"ז (לד: ממעט מ'בשרו' דפרשו מותר. ונראה דלהכי מרבה מ'את' עורו ולא פרשו, משום דעור הוה שומר". באופן שונה מעט עולה גם באבי עזרי (מאכלות אסורות ד', כב ד"ה וצ"ע). אולם עיין בדברי יציב (אבן העזר, סח) שחולק על המהרש"ל וסובר שיותר סביר לאסור פרש מאשר עור, והרמב"ם באמת אוסר רק דברים שקשורים לבשר: "ולולי דברי היש"ש היה אפשר לומר סברא להיפוך... דאדרבה פרש כיון שהוא בתוך הבשר הו"א דליהוי בכלל בשר יותר מעור שהוא על הבשר. וז"ש הרמב"ם בהל' אישות הנ"ל אף על פי ששור הנסקל אסור בהנאה פרשו אינו אסור בהנאה שאינו דבר חשוב לגבי השור, דאף שהוא בתוך השור מ"מ כיון שאינו חשוב אינו בכלל בשר. ובעור יתכן דודאי אינו בכלל בשר כיון שאינו בתוכו, ולא אצטריך לאשמועין...".

הבנה זו מסתברת למדי, שהרי באיסורי מזבח מטרת הרמב"ם היא להבהיר שלא ניתן לשחוט בהמה זו למזבח וממילא לא מדובר כמובן במקרה בו השור נסקל, ובהלכות נזקי ממון כותב הרמב"ם במפורש שמדובר בדינו של השור מיד לאחר גמר הדין.³⁵

י. סיכום

לאורך המאמר דנו ביחס בין איסור האכילה לאיסור ההנאה בשור הנסקל וראינו בנוגע לכך שלש הבנות אפשריות:

- א. **איסור הרחקה** – ניתן להבין שחלק מהקנס המוטל על בעליו של שור הנסקל הוא הרחקת השור ממנו. קנס זה נלמד מהמילים "ובעל השור נקי" דהיינו, 'נקי מנכסיו'. קנס זה הוא עיקר האיסור, והתורה רק מוסיפה ללמד ששחיטה לפני הסקילה לא מתירה מאיסור זה. לפי זה **איסור ההנאה** הוא האיסור העיקרי ואיסור האכילה נגזר ממנו, כאשר הלימוד מהמילים "לא יאכל" בא רק למנוע את היתר השחיטה.
- ב. **איסור אכילה מורחב** – ראינו שניתן לראות את איסור ההנאה מבשר שור הנסקל כסעיף של איסור נבלה, אלא שבנבלה זו אסרה התורה כל הנאה שהיא. כיוון זה מדגיש את **איסור האכילה** כאיסור המרכזי, כמו בשאר איסורי ההנאה לפי ר' אבהו שנוקט שאיסור ההנאה הוא בעיקרו איסור על השימוש בחפץ, ולא על הקשר והקרבה לחפץ כשלעצמם.
- ג. **איסור כפול** – הצענו בביאור שיטת הרמב"ם ששני הכיוונים הללו נכונים, ושני איסורים יחד אכן קיימים בשור הנסקל:

1. איסור אכילה הנלמד מ"לא יאכל את בשרו".

2. איסור הנאה שנלמד מ"ובעל השור נקי".

³⁵ יש לציין שמהלך זה עומד במתח מסוים עם הגמרא בסנהדרין (טו): ממנה מוכח שאיסור העור הוא כבר מגמר הדין: "הארי והזאב כו'. אמר ריש לקיש: והוא שהמיתו, אבל לא המיתו – לא. אלמא קסבר: יש להן תרבות, ויש להן בעלים. רבי יוחנן אמר: אף על פי שלא המיתו, אלמא קסבר: אין להם תרבות, ואין להם בעלים. תנן, רבי אליעזר אומר: כל הקודם להורגן זכה, בשלמא לרבי יוחנן, למאי זכה – זכה לעורן, אלא לריש לקיש, למאי זכה? כיון שהמיתו, שוינהו רבנן כמאן דגמר דיניהו, ואיסורי הנאה נינהו! מאי זכה – זכה לשמים", וצ"ע.